

حفظ میراث و نگاه به آینده

شماره ۱۷۹

نگاهی به کتاب جویبار جوشنده؛
شرح و تحلیل آثار و احوال مرتضی
نی داود

سیدشاهین محسنی*
S.sh.mohseni@gmail.com

و چه از نظر خلق آثار، جایگاه مستحکمی در موسیقی نسل‌های گذشته دارد و قابل انکار و حذف نیست، ولی شخصیت فردی و هنری او بسیار ناشناخته است. شکی نیست که نی‌داود از جمله کسانی است که در ساختن آنچه امروز موسیقی ایرانی نامیده می‌شود، سهم داشته و گفتمان فعلی موسیقی ایرانی از او تأثیر پذیرفته است.

موسیقی ایران از فقدان منابع مکتوب رنج می‌برد؛ آثار مکتوبی که امروز در دست ماست در نسبت با گستره و غنای موسیقی ایران فرهنگی ناچیز است. همین آثار هم بیشتر بر محور موسیقی نظری شکل گرفته است و از جنبه‌های اجرایی موسیقی، نسبت موسیقی با دیگر عناصر فرهنگی و نسبت موسیقی با اجتماع، مکتوبات اندکی موجود است. این فقدان منابع مکتوب، به شیوه‌ای دیگر تا امروز ادامه یافته و آثار پژوهشی راجع به چند نسل گذشته موسیقی‌دانان اندک است؛ این در حالی است که بخشی از موسیقی امروز ما - یا به بیان دقیق‌تر بخشی از موسیقی ایرانی در ایران - امتداد موسیقی انتهای قاجار و اوایل پهلوی است و انتظار می‌رود موسیقی این دوران پیش چشم ما باشد و آن را معیار و محک نظر - سلبی یا ایجابی - قرار دهیم. اما آنگاه که محقق به دنبال منابع بگردد، هرچه بیشتر بجوید کمتر می‌یابد، زیرا فرآیندهای ثبت، تحلیل، انتقال جنبه‌های فرهنگی موسیقی، از اساس در زیست‌جهان موسیقی‌دانان ما جای نداشته است. تنها در یکی، دو دهه اخیر است که این امر به صورت جدی و جزو ملزومات موسیقی محسوب می‌شود، اما باین وجود در میان معاصرین هم آثار تاریخی-تحلیلی موسیقی با محوریت هنرمند کمیاب است. کتاب جویبار جوشنده به یکی از شخصیت‌های تأثیرگذار و درعین حال مغفول‌مانده موسیقی ایران پرداخته است. مرتضی نی‌داود؛ چه از نظر نوازندگی

با رزنی از همکاری‌های نی‌داود با دیگر هنرمندان معاصرش وجود دارد و نگاهی نیز به عقاید و شیوه نگرش او به موسیقی. همچنین ذکر خاطرات زیاد و نقل قول‌های فراوان که خواندن کتاب را شیرین‌تر می‌کند.

بخش دوم اثرشناسی است که بخش درخشان کتاب است؛ هم از نظر دقت، هم از نظر پیگیری منابع و هم از نظر تحلیلی. این بخش با توصیفی راجع به چستی دیسکوگرافی و روش‌شناسی آن شروع شده، بعد به تحلیل صفحات گرامافون ضبط‌شده از نی‌داود می‌پردازد و انواع آن را بررسی می‌کند. در جداولی که واضح است کار و دقت زیادی طلبیده، می‌توان فهرست آثار ضبط‌شده نی‌داود را به همراه اطلاعات دیگر از صفحه‌ها یافت. همچنین آثار دیگر موسیقی دانانی که همراه آثار او در یک صفحه ضبط شده‌اند. این فصل در تورق اولیه پراز جداول و نمودارها به نظر می‌رسد که معمول کتب موسیقایی و زندگی‌نامه نیست، ولی اطلاعات ارزشمندی که این نمودارها و جداول ارائه می‌کنند، هم برای درک فضای کاری و زمانه نی‌داود مفید است و هم سند ارزشمندی برای پژوهش‌های آینده است. آراء اختصاصی نی‌داود راجع به ردیف و تقسیم‌بندی‌های متفاوت او از نظام دستگاهی و تفسیر خاص او از ردیف به دقت نقل و بررسی شده است. همچنین اشعاری در وصف نی‌داود از شعرای معاصرش آورده شده که خواندن کتاب را شیرین‌تر می‌کند و نشان از جایگاه او در هنر زمانه‌اش دارد.

بخش دیگر با نام ضمائم، بخش جذاب کتاب است که پر است از تصاویر ناب و کمیاب. آلبوم عکس‌ها، نامه‌ها، دست‌نوشته‌ها و جلد کتاب‌ها، اگرچه حجم زیادی را اشغال کرده اما برای مخاطب امروزی بسیار اشتیاق‌آور است و کتاب را خواندن‌تر می‌کند؛ درعین حال بر غنای پژوهشی کار افزوده و این کتاب را به عنوان سندی تاریخی معرفی می‌کند. این بخش بیش از دیگر بخش‌ها خواننده را با جهان هنری نی‌داود و ارتباط او با دیگر هنرمندان آشنا می‌کند و در انتها نیز با تصویری از نت اصلی قطعه‌ای از نی‌داود پایان می‌یابد.

نیمه دوم کتاب نت‌نگاری و تحلیل آثاری از نی‌داود است که روی صفحه گرامافون ضبط شده است. نت‌نگاری‌ها با دقت انجام شده و به ظرایف تکنیکی توجه شده تا حدی که با دیدن نت‌ها نیز می‌توان قدری به استایل نوازندگی نی‌داود

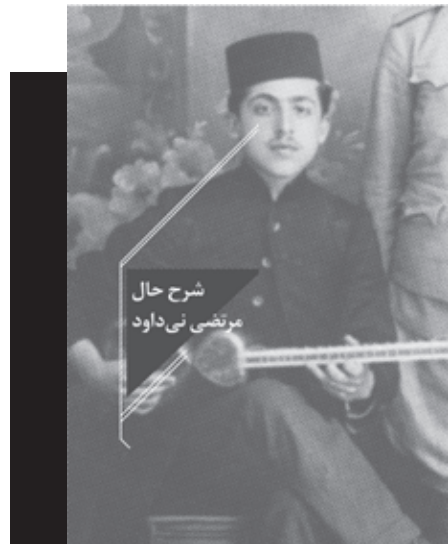
نویسنده کتاب محمدامین میراحمدی؛ پژوهشگر و نوازنده تار و سه‌تار است که محور اصلی تمامی آثار او، چه مکتوب و چه موسیقایی، حفظ میراث با تمرکز بر موسیقی دستگاهی است. این نگاه به همراه تحلیل‌های دقیق و همچنین سخن صریح و بی‌حشو و زواید و پرهیز از اطاله کلام، باعث شده که اثر او با آنکه جزو پژوهش‌های تاریخی است، اما کاملاً کاربردی باشد. کتاب از دو بخش کلی تشکیل شده و یک مستند تصویری ۹۰ دقیقه‌ای و ۱۷ قطعه صوتی (قابل دسترسی در وبسایت ناشر) به همراه دارد. ساخت فیلم مستند همراه یک کتاب، امر بدیعی در موسیقی ایران است و آن هم کتابی بدون حمایت دولتی و نهادی! هرچه جامعه به سمت تصویری‌تر شدن پیش برود احتیاج به منابع تصویری درکنار منابع مکتوب بیشتر احساس می‌شود و پرداختن به این امر با وجود مشکلات بسیار، نشان از تعهد نویسنده به تاریخ و مخاطب است. در فیلم مستند بسیاری از مطالب کتاب که اغلب بخش‌های تحلیلی را شامل می‌شوند با تفصیل بیشتر توضیح داده می‌شود و بخشی از تحلیل‌های تاریخی و تکنیکال آن‌هم به‌عهده داریوش طلایی است. با آنکه بخش زیادی از زمان به تحلیل‌های کلامی از نوازندگی و آثار نی‌داود می‌گذرد، اما دکوپاژ متوازن و ریتم مناسب باعث شده که بیننده تا انتها با اشتیاق با فیلم همراه شود و پس‌زمینه آثار شنیداری نی‌داود و نمایش عکس‌های قدیمی لطف آن را دوچندان کرده است.

در متن اصلی کتاب؛ بخش اول زندگی‌نامه هنری نی‌داود است. پرداختن به زندگی شخصی او اندک و بخش‌های کاری او پررنگ‌تر است. از هنرجویی و فعالیت در رادیو، تا ضبط ردیف و تربیت شاگردان، همگی با ارجاعات فراوان به منابع اصلی گرد هم آورده شده است. اطلاعات

آگاهی یافت. در ابتدای بخش نت‌نگاری فهرست جامعی از انواع نمادها و علائم و اصطلاحات آمده است که بعضی از آن‌ها ابداعی است و خوانش نت‌ها را آسان‌تر و دقیق‌تر می‌کند و بهتر است این شیوه در تمامی آثار دیگری که نت‌نگاری دارند رعایت شود. در نیمه دوم کتاب جنبه تحلیلی بر جنبه گزارش‌گونه آن برتری یافته است، گرچه تحلیل‌ها کماکان فرمالیستی است و کتاب همواره فاصله خود را با محتوای آثار نی‌داود حفظ می‌کند. توصیف‌هایی از نحوه اجرای تکنیکی نی‌داود آمده که برای درک استایل شخصی او کارآمد است. دقت نت‌نگاری و توجه به جزئیات، نشان از تسلط نویسنده به ریزه‌کاری‌های نوازندگی و تعهد او به ارائه ویژگی‌های خاص نوازندگی نی‌داود دارد. دو بخش تحلیلی راجع به جواب‌آوازاها و آهنگ‌سازی نی‌داود وجود دارد که جواب‌آوازاها بر اساس زمان‌بندی، و آهنگ‌سازی بر اساس فرم‌های متفاوت بررسی شده است. در تمام تحلیل‌ها شعر جایگاه مهمی دارد و از آنجاکه بخش اعظم آثار نی‌داود با کلام است، توجه به شعر در نسبت با موسیقی، استایل نوازندگی و آهنگ‌سازی وی را روشن‌تر می‌سازد.

پس از مرور این اثر، واضح است که با مجموعه‌ای از متن، صوت، فیلم، عکس و تحلیل‌های عمیق مواجهیم که نمونه آن با محوریت یک شخصیت موسیقایی تاکنون سابقه نداشته است. همین امر نشان می‌دهد که نویسنده برای جمع‌آوری چنین مدارک دست‌اولی، توان و زمان بسیاری صرف کرده است که این اثر چندرسانه‌ای را سوای رویکرد نویسنده، به سندی تاریخی برای پژوهش‌های آینده بدل کرده است.

حال اگر به سراغ روش‌شناسی اثر برویم سؤال اصلی این است که مخاطب با پژوهش روبه‌روست یا روایت؟ به دیگر سخن این اثر روایت یک هنرمند ایرانی با فرهنگ ایرانی از گذشته موسیقی ایرانی است برای مخاطبانی در فرهنگ ایران، یا پژوهش یک ناظر بدون پیش‌فرض و با فاصله از زیست‌جهان موسیقی ایران برای مخاطبان آکادمیک؟ این اثر داستان پسری است از پدرش که برای دوستش روایت می‌کند یا مجموع اطلاعات و تحلیل‌های غریبه‌ای است که گزارش می‌دهد؟ پژوهش‌های تاریخی امروزین معمولاً از روش‌های کرونولوژیک، قوم‌نگاری، مطالعه موردی توصیفی،

نی داود از جمله کسانی است که در ساختن آنچه امروز موسیقی ایرانی نامیده می‌شود، سهم داشته و گفتمان فعلی موسیقی ایرانی از او تأثیر پذیرفته است

شماره ۱۷۹

پدیدارشناسی در رویکردهای کمی و کیفی استفاده می‌کنند. هرکدام از این روش‌ها اگر به سراغ منابع واحد بروند بخشی از حقیقت را آشکار می‌کنند و بخشی از آن را پوشیده می‌دارند. در اثر حاضر، نویسنده قطعاً نگاه درون فرهنگی دارد و خود درون فرهنگ ایرانی زیست کرده و ناظر غریبه نیست، اما در عین حال روش پژوهش آکادمیک بر روایی غلبه دارد و اثر به هیچ وجه ساختار روایی ندارد. متن چندرسانه‌ای اطلاعات کمیاب و ارزشمندی دارد، اما تصویری منسجم از شخصیت نی داود به دست نمی‌دهد و دائماً به مخاطب یادآور می‌شود که نگاه به نی داود از بیرون صورت گرفته و همین موضوع باعث فاصله‌اندازی میان مخاطب و شخصیت محوری متن شده است. ابعاد شخصیت فردی و حالات و روحیات نی داود تقریباً حذف شده و یا در سایه نوازندگی و تحلیل‌های تکنیکی قرار گرفته است و روش کرونولوژیک و تحلیل فرمالیستی بر قوم‌نگاری غلبه دارد. زبان اثر هم به گونه‌ای است که مخاطب این کتاب تنها اهالی موسیقی می‌توانند باشند که به اصطلاحات و علم موسیقی آشنا هستند، گرچه وجود عکس‌ها و نامه‌ها باعث می‌شود شوق خواننده برای همراهی با کتاب بیشتر شود. لازم بود در مقدمه گزارشی از نحوه شکل‌گیری اثر و روش‌شناسی پژوهش می‌آمد و ساختار کتاب توضیح داده می‌شد، زیرا در نگاه اول بخش‌های مختلف کتاب به هم پیوسته دیده نمی‌شوند و مانند کلاژ به نظر می‌آیند، این در حالی است که پس از خوانش اولیه، کتاب وحدت درونی خود را آشکار می‌کند.

در انتها لازم است گفته شود که نمونه چنین آثاری در موسیقی ایران تا چه حد کمیاب است و چقدر به چنین مواردی احتیاج داریم؛ خلأی است که باید توسط موسیقی‌دانان و پژوهشگران داخلی و درون فرهنگی پر شود. اثر چندرسانه‌ای جویبار جوشنده که توسط انتشارات هنر موسیقی منتشر شده است، از جمله آثاری است که می‌تواند خلأی را در گفتمان موسیقی ایرانی پر کند و پایه‌ای برای پژوهش‌های بعدی باشد و خشتی است راست بر دیوار کاخ موسیقی ایرانی.

* دکتری فلسفه، مدرس دانشگاه هنر

